

KRONIKA

FILOSOFIJA VOKIETIJOS FEDERATYVINĖJE RESPUBLIKOJE

Du mėnesiai, praleisti mokslinėje komandiruotėje 1979 m. VFR,—neilgas laikas, todėl sunku giliau bei visapusiškiau aptarti VFR filosofijos tendencijas ir ypatybes. Mano išpūdziai grindžiami labiau išoriškais, iš pirmo žvilgsnio lengviau pastebimais reiškiniais.

VFR pasijutau pakliuvęs į kiek neįprastą aplinką: viskas čia griežta, pamatuota. Kraštas pakankamai industrializuotas, „technizuotas“. Tai ryškiai atsiliepia ir žmonių psichologijai. VFR filosofai šią dieną dvejopai reaguoja į laiko „dvasią“. Vieni nagrinėja ir įvairiai interpretuoja klasikinę vokiečių filosofiją, kiti savo dėmesį sutelkę į šiuolaikinės filosofijos problemas. Dar neseniai buvusi populiarūs Frankfurto sociologinės mokyklos „negatyvioji dialektika“ (T. Adorno, H. Markūzė, J. Habermasas) šiuo metu faktiškai iširo. Frankfurto prie Maino universitete tik A. Šmitas kiek ryškiau atstovauja minėtai mokyklai. J. Habermasas jau keleri metai yra direktorius Makso Planko instituto, kuris tiria žmonių gyvenimo sąlygas šiuolaikiniame mokslo ir technikos pasaulyje. Šis filosofas dabar ypač domisi konkrečiomis sociologijos problemomis. Jis gyvena Štarberge (nedideliame ir jaukiame miestelyje netoli Miuncheno) ir tik retkarčiais atvyksta į Frankfurto universitetą.

Gegužės pradžioje teko dalyvauti Heidelbergo universiteto sociologijos instituto surengtame seminare. Jis buvo skirtas paminėti T. Parsonso daktaratui, apgintam prieš 50 metų Heidelbergo universitete. Be T. Parsonso¹ ir Graumano seminare prane-

šimą skaitė ir J. Habermasas. Tas pranešimas („Veikla ir sistema“), kaip ir neseniai J. Habermaso su N. Lūmanu paskelbta knyga „Visuomenės teorija arba socialinė technologija“ (J. Habermas, N. Luhman. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Frankfurt am Main, 1975), turėjo konkretų sociologinį pobūdį. Ir pats J. Habermasas, kai su juo teko susitikti ir kalbėtis, prisipažino, jog dabar jis nutolęs nuo bendresnių filosofinių problemų. Beje, J. Habermasas buvo vienintelis, su kuriuo susipažinau, VFR filosofas, kuris kai ką žino apie tarybinę filosofiją. Jo sekretorė moka rusiškai, seka mūsų referatyvią filosofijos informaciją ir perpasakoja jos turinį J. Habermasui.

Taigi „negatyvioji dialektika“, su kuria tiesiogiai buvo susijęs šeštojo dešimtmečio kai kurių Vakarų Europos kraštų studentų judėjimas, šiandien, galima sakyti, jau praėities dalykas. Žinoma, čia būtina nurodyti, kad Frankfurto sociologinės mokyklos filosofų veikla paliko ryškų pėdsaką šiuolaikinei VFR filosofijai. 1961 m. prasidėjusiame vadinamajame „ginče apie pozityvizmą“ (der Positivismusstreit) tarp K. Poperio ir T. Adorno, išryškėjo silpnosios tiek „kritinio racionalizmo“, tiek „negatyviosios dialektikos“ pusės. Be to, tolesnėje diskusijoje, į kurią įsijungė J. Habermasas, H. Albertas, H. Pilotas ir kiti filosofai, iškilo daug naujų aspektų bei problemų, todėl pastangos jas išspręsti skatino ieškoti naujų idėjų. Patys vokiečių filosofai „ginčą apie pozityvizmą“ vadina tiesiog mokslo epocha filo-

¹ Praėjus savaitei po seminaro Heidelberge, T. Parsonsas staiga mirė Miunchene, į kurį jis nuvyko skaityti pranešimo Miuncheno universiteto filosofams.

sofijoje. Ir nors „negatyviosios dialektikos“ atgarsiai dar ir šian dien jaučiami, bet ryškesnio skambesio ji jau neturi. Teko patirti, kad pagrindinė vieta dabartinėje VFR filosofijoje tenka loginio empirizmo tradiciją pradžiai, K. Poperio išvystytam, kritinio racionalizmo variantui. Tiktai prieš penkerius metus austrų filosofas, buvęs neopozityvistinio Vienos ratelio aktyvus narys V. Kraftas nuogaštavo, jog neopozityvistinės filosofijos populiarumas pastebimai mažėja (V. Kraftas nurodo, jog tik keliuose vokiškai kalbančiuose kraštuose — Austrijoje, Graco universitete E. Topičas bei VFR Karlsrūės universitete H. Lenkas bei Manheimo universitete H. Albertas — tęsiamos neopozityvistinės filosofijos tradicijos). Dabar, atrodo, padėtis pasikeitė. Dėmesys neokantininkų bei egzistencialistinei filosofijai yra sumažėjęs, o loginio empirizmo tolesnis rutuliojimas — suaktyvėjęs. Žinant, kad kritinis racionalizmas šiaip ar taip „sukasi“ apie pažinimo technikos klausimus, galima tarti, kad jo atstovai savaip reaguoja ir į „technizuotos visuomenės“ poreikius. Su loginiu empirizmu, pastaruoju metu dažniausiai pasireiškiančiu kritinio racionalizmo pavidalu, VFR vienaip ar kitaip susiję tokie filosofai, kaip H. Albertas (H. Albert), V. Stegmülleris (W. Schtegmüller), H. Lenkas (H. Lenk), G. Radnickis (G. Radnitzky), L. Šelskis (L. Schelsky), V. Bekeris (W. Becker) ir kiti. Daugelis universitetų turi mokslotyros katedras, kuriose toliau vystomos bei transformuojamos kritinio racionalizmo idėjos. Pastarosios, kaip man atrodė, turi tam tikrą sąskambį su minėta „industrializuotos ir technizuotos visuomenės epochos dvasia“, su šios visuomenės žmonių psichologija. Juk kritinis racionalizmas, tegul ir formaliu, moksliskai netvirtu pagrindu, bet sprendžia, kaip sako patys kritiniai racionalistai, seną prieštaravimą tarp „pažinimo ir apsisprendimo“ (Erkenntnis und Entscheidung). Todėl ši filosofija savo praktiniu, taikomuoju pobūdžiu esanti reikšminga. Antra, ši filosofija esanti nespekuliatyvi, t. y. griežtai logiškai argumentuota, racionali. Bet koks bendresnis samprotavimas apie dalykus, kurie yra atokiau nuo mokslo metodų ar jo procedūrų analizės, kritinio racionalizmo filosofams atrodo įtartinas, abejojama jo moksliskumu, vadinamas „kalbos magija“ (Sprachmagie) ir t. t. Apskritai filosofiją ir ypač sociologiją studijavę jaunuoliai

yra linkę manyti, kad grynai filosofiniai (t. y. metodologiniai) samprotavimai — grašio verti. Kur kas svarbesnė ir visuomeniskai reikšmingesnė esanti konkreti analizė. Todėl socialinės filosofijos srityje vyrauja jau seniai savo bejėgiškumą įrodžiusi empirinė, konkrečioji sociologija, kuri iš tikrųjų nesugebėjo paaiškinti socialinio gyvenimo problemų. Tai — sociologija be teorijos, be metodologinės visuomenės aiškinimo koncepcijos, turinti ryškų polinkį į subjektyvizmą. Stambiausia kritinio racionalizmo filosofijos figura VFR — be abejonės — *Hansas Albertas*, 59 metų amžiaus Manheimo universiteto profesorius, vadovaujantis sociologijos ir mokslotyros katedrai. Šioje katedroje man ir teko dirbti tuos du mėnesius, kuriuos praleidau VFR, išskyrus gal dvi savaites, kurias praleidau, lankydamasis kituose VFR universitetuose. Katedroje, be Alberto, dirba dar du profesoriai ir šeši asistentai, sekretorė, du laborantai, kuriuos čia vadinama moksline pagalbine darbo jėga (wissenschaftliche Hilfskraft). Laborantais paprastai būna studentai ir dirba jie, kaip mūsųose sakoma, puse etato. Kaip ir Austrijoje, čia profesorius turi daugiau savaitinių valandų (po 6—8 val.), asistentas turi tik 2—4 val. per savaitę. Mat asistento funkcija — būti kvalifikuotu profesoriaus pagalbininku: jis atidžiai seka literatūrą, referuoja apie tai profesoriumi, rengia medžiagą profesoriaus seminarams, konsultuoja šiuo klausimu studentus ir t. t. Taip dirbdamas asistentas ir pats vis giliau, kvalifikuočiau susipažįsta su filosofine problematika — bendraudamas su savo profesoriumi. Bet tai nereiškia, jog asistentas turi tapti savo patrono idėjų rupu. Teko pastebėti, kad VFR kiekvienas filosofas labai mėgsta ar nori būti laikomas ne originaliu filosofu, bet kieno nors idėjų tęsėju. Šis, sakytume, psichologinis nusiteikimas turi įtakos ir filosofinių teorijų turiniui. Tiesa, šiuo atveju ji papildoma ir metodologine nuostata, pagal kurią rėmimuisi tam tikrais nuosekliais dėsningumais filosofinės minties raidoje nesą pagrindo. Traktuojant filosofijos mokslo raidą subjektyvistiskai, neišvengiamai imama žiūrėti į savo filosofiją kaip į visiškai naują ir originalų dalyką. Net ir tuo atveju, kai toje filosofijoje „išrandamas“ dviratis, t. y. iš esmės kalbama apie žinomus dalykus. Tokio seniai išrastų dviracių „išradinėjimo“ dabartinėje VFR filosofijoje tikrai esama.

Todėl H. Albertas šiuo atžvilgiu — maloni išimtis. Pirmiausia jis atvirai prisipažįsta, kad jo filosofinės pažiūros formavosi iš pradžių H. Dinglerio, o vėliau K. Poperio įtakoje. Be to, profesorius H. Albertas — didelės filosofinės kultūros žmogus. Žinoma, nurodžius vieną išimtį: jis visai nežino arba, tikriau sakant, nesuvokia marksistinės dialektinės filosofijos esmės, nors kai kuriuos K. Markso veikalus yra studijavęs. Bet čia, matyt, turėjo įtakos kitos aplinkybės, o ne H. Alberto neįsigilinimas ar nenuovokumas.

Būnant VFR ir bendraujant su filosofais, mane šiek tiek stebino jų aktyvumas rašant filosofines knygas. Sakykime, profesorius V. Bekeris, dirbantis Frankfurto prie Maino universitete, labai susikrimtęs pareiškė, jog jis vėlokai pradėjo publikuoti: pirmoji jo knyga išėjo, kai jam buvo jau per trisdešimt. Knygų, mokslinių straipsnių spausdinimas tiesiog gyvybiškai svarbus dalykas. VFR vargiai gausi profesoriaus vietą univeristete, net būdamas habilitantas, bet neturėdamas išspausdintų savo filosofinių veikalų. Filosofinės literatūros leidyba VFR yra leidyklų reguliuojama visų pirma pagal pirkėjų paklausą. Todėl garsą turinčiam filosofui, kaip, pavyzdžiui, H. Albertui, visai nesunku išspausdinti tą ar kitą veikalą. Bet kuri leidykla jį mielai priims. Tačiau pradedančiam dažniausiai tenka eiti aplinkinių keliu: rašyti knygą madinga tema. O tokias madingas temas paprastai diktuoja socialinė-politinė konjunktūra. Todėl šios knygos neretai tarnauja „vartotojiškos visuomenės“ skoniui ar politinėms ideologinėms orientacijoms pateisinti, o ne filosofijos mokslui.

Individualizmo principu grindžiama ne tik knygų leidyba, bet ir filosofinių tyrimų pobūdis. Šie tyrimai, galima sakyti, nekoordinuojami nei šalies, nei krašto (Land) mastu. Šiuo atžvilgiu filosofiniai tyrimai, kaip ir humanitarinių mokslų būklė, labai skiriasi nuo gamtamokslinių tyrimų. Suprantama, kai nėra kompleksškai tiriami, tai sunkiau susiformuoti tai ar kitai mokyklai, o vienokia ar kitokia filosofinė kryptis pasibaigia kartu su žymesniais jos kūrėjais, vos tik šie pasitraukia iš mokslinių tyrimų srities. Todėl subjektyvų filosofijos turinį atitinka ir individualistinis jos problemų tyrimo pobūdis. Tuo, matyt, aiškintinas ir tas nepaprastas srovių bei

krypčių margumynas, kuris tiesiog akinte akina kiekvieną, kuris susidomi šiuolaikine VFR filosofija. Žinant, kad visos šios filosofijos srovės ir kūrybos viešai skelbiasi ieškancios vienintelio teisingo tos ar kitos problemos sprendimo, kad jos visos nori atrodyti kuo originaliau, nesunku suprasti tuos sunkumus, kurie iškyla bandant suvokti metodologinę šių srovių ir krypčių prasmę. Juoba kad jos nepaprastai daug vietos skiria grynai procedūrinio pobūdžio klausimams.

Tokia situacija tam tikra prasme skatina toleranciją kitų mintims bei nuomonėms. Tolerancija, galima sakyti, visuotinis ir savaime suprantamas bendravimo tarp filosofų (kaip ir apskritai tarp inteligentiškų, kultūringų žmonių) principas. Čia niekam nekelia nuostabos, kad toje pačioje katedroje dirba žmonės, kurių filosofinės pažiūros yra skirtingos. Pavyzdžiui, H. Alberto katedroje dirba ir vienas ryškesnių jo oponentų — profesorius H. Kojtas, kritinio racionalizmo kritikai paskyręs savo habilitacinį darbą „Realybė ir tiesa“ (Herbert Keut, Realität und Wahrheit. Zur Kritik des kritischen Rationalismus. Tübingen, 1978). Todėl ir man, filosofui iš Tarybų Sąjungos, atvykus stazuotis į profesoriaus H. Alberto katedrą, nieko neįprasto neįvyko. Nuo savo atvykimo pirmosios iki paskutiniosios dienos aš čia jaučiausi kaip tos pačios profesijos kolega, nors mūsų požiūriai į įvairias filosofijos problemas buvo radikaliai skirtingi. Tiesa, bendraudamas su VFR filosofais, pasijunti neįaukiai tada, kai jie ima samprotauti apie dialektinį materializmą, marksistinę filosofiją ir kai paliečiami socialiniai politiniai nūdieno gyvenimo klausimai. Pirmuoju atveju paaiškėja, kad *autentiška* marksistinės filosofijos, t. y. *dialektine materialistine metodologija* grindžiamos teorijos prasmė jiems tiesiog nežinoma. Dažniausiai komentuojamas koks nors atskiras marksistinės filosofijos aspektas, vienpusiškai interpretuojamas, o marksistinė metodologija labai suvulgarinama, sukarikatūrinama. (Atrodo, kad mūsų filosofai marksistai pagarbiau žiūri į nemarksistinę Vakarų kraštų filosofiją, stengiasi ją objektyviau analizuoti.) Pagrindinė priežastis atsirasti sukarikatūrintam marksizmo modeliui yra, be abejonės, tam tikri ideologiniai vertybiniai veiksniai. Be to, sukarikatūrintam marksistinės filosofijos supratimui tam tikra pras-

me pasitarnauja ir kai kurie dialektinio materializmo vulgarizacijos atgarsiai, kurių dar pasitaiko marksistinėje filosofinėje literatūroje. O juk su marksistine filosofija VFR susipažįstama pirmiausia iš VDR publikuojamų filosofinių veikalų. Kadangi juose iš tiesų kartais pasitaiko tam tikro schematizmo bei senosios, ikimarksinės materialistinės metodologijos aidai, tai suprantama, jog socialinį interesą neigti marksizmą turintis filosofas mielai priima aiškiai suvulgarintą dialektinio materializmo schemą, panaudodamas ją marksistinės filosofijos kritikai. VFR aš pirmą kartą taip betarpiškai ir aiškiai pajutau, kaip yra svarbu išsaugoti dialektinio materializmo metodologinį nuoseklumą.

Apskritai imant, marksizmas VFR nėra ignoruojamas. Apie jį užsimenama, su juo polemizuojama arba jam tuo ar kitu klausimu pritariama. Juo bando remtis tiek „kairieji radikalai“, tiek socialdemokratai.

Didelį dėmesį bei pagarbą K. Marksui ir jo mokslui teko pajusti lankantis seniausiam VFR mieste, prigludusiam prie pat Liuksemburgo sienos, Triere — K. Markso gimtinėje. Šiame mieste, Briuken gatvėje stoviniame name, 1818 metų gegu-

žės 5 d. gimė Karlas Marksas. Namas ilgą laiką stovėjo lyg ir užmirštas, jo žemutiniuose aukštuose buvo įsikūrusios paroduotuvėlės, ir tik 1928 m. balandžio 13 d. jį nupirko Vokietijos socialdemokratai, ir įkūrė čia muziejų. Tiesa, Hitlerio atėjimas į valdžią sutrukdė šią idėją visiškai realizuoti: muziejaus eksponatai buvo negailestingai naikinami, knygos deginamos, o pačiame name įsikūrė nacionalsocialistinio laikraščio „Nationalblatts“ redakcija ir spaustuvė. Tuoj po karo K. Markso namas buvo vėl paverstas muziejumi, renkami eksponatai. Šiuo metu namas, kuriame gimė K. Marksas,— tai ne tik muziejus: čia galima susipažinti su marksizmo pradininko gyvenimu ir veikla, čia įsikūrė K. Markso mokslo tyrimo teorinis centras (Fridricho Erberto fondo mokslo tiriamasis institutas, turintis specialią 25 000 knygų biblioteką). Be to, kiekvieną dešimtmetį K. Markso namą-muziejų aplanko per 100 000 lankytojų tiek iš kapitalistinių, tiek iš socialistinių kraštų. Norisi tikėti, kad VFR bus saugoma ir puoselėjama tradicinė krašto kultūra, kad tuo pačiu ir K. Markso namo-muziejaus, kaip ir jo teorinio palikimo, vertė vis didės.

J. Karosas

MOKSLAS KULTŪROS PROCESE

1979 m. lapkričio 29—30 d. Klaipėdoje įvyko respublikinė mokslinė konferencija „Mokslas kultūros procese“. Ją organizavo TSRS Filosofų draugijos Lietuvos skyriaus mokslinės-techninės revoliucijos filosofinių problemų sekcija bei Lietuvos Komunistų partijos Klaipėdos miesto komitetas.

Konferenciją atidarė TSRS Filosofų draugijos Lietuvos skyriaus MTR filosofinių problemų sekcijos pirmininkas prof. *J. Minkevičius*. Pirmąjį plenarinio posėdžio pranešimą „Klaipėda socialistinės kultūrinės revoliucijos keliu“ padarė LKP Klaipėdos MK pirmasis sekretorius *J. Gurckas*. Jis pabrėžė, kad socialistinės kultūrinės revoliucijos proceso metu Klaipėda tapo savitu kultūrinio centru. Šiandien Klaipėda neįsivaizduojama be mokslininkų, be intensyvios mokslinės-techninės veiklos.

MTR reikšmę žmonijos istorijoje, jos struktūrą ir keliamas visuomenei problemas

nagrinėjo prof. *J. Minkevičius*. Jo nuomone, MTR — daugialypis (gal net universalus) socialinis-kultūrinis reiškinys, darantis esminį poveikį visuomenei bei individui visose pagrindinėse būties ir veiklos srityse. Žmonės, kaip kultūros kūrėjai ir vartotojai, yra ne tik veikiami mokslo ir technikos pažangos, bet ir MTR rezultatų, prieštarigų jos padarinių. MTR kilo stichiškai. todėl iškilęs uždavinys remtis humanistinės kultūros kriterijais, pažaboti stichišką šios revoliucijos raidą. Ši problema gali būti formuluojama kaip makrosistemos „mokslas—technika—gamyba—gamta—visuomenė—žmogus“ harmonizavimas.

Prof. *A. Jacikevičius* (Klaipėda) nagrinėjo mokslinės ir meninės kūrybos psichologinių ryšių problemas. Jis pažymėjo, kad psichologija, nagrinėdama kūrybos procesų esmę bei ypatybes, tarp mokslinės ir meninės kūrybos atranda vis daugiau panašumų negu skirtumų. Didelį susidomėjimą